

Choroba — ciało — dusza
w literaturze i kulturze

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3459

50^{lat} **Uniwersytetu**
Śląskiego
w Katowicach

Choroba — ciało — dusza w literaturze i kulturze

pod redakcją
Justyny Tymienieckiej-Suchanek

Redaktor serii: Historia Literatur Słowiańskich
Bożena Tokarz / Piotr Fast

Recenzent

Joanna Ślósarska

Spis treści

Wprowadzenie | 9

Ciało drżące / przemocy / subwersji

STEFANO REDAELLI: Niewerbalny język szaleństwa w powieści *Fratelli Carmelo Samonà* | 17

BARBARA KORNACKA: Choroba to inny — patologie bliskości w młodej literaturze włoskiej końca XX wieku na przykładzie opowiadań Simony Vinci | 35

JOANNA JANUSZ: Choroba ciała, choroba społeczeństwa w *Pamiętniku Albina* Paola Volponiego | 49

ANETA CHMIEL: Afazja i teriomorfizm. Doświadczenie melancholii w powieści Vincenza Consolo *Nottetempo, casa per casa* | 65

WIESŁAWA KŁOSEK: Kryzys tożsamości a koncepcja zdrowia i choroby w powieściach Itala Sveva | 81

Ciało zawłaszczone

MALGORZATA RYGIELSKA: „Krwipuszczare, purgare, klisterisare”. O *Chorym z urojenia* Moliera | 101

KATARZYNA KOTOWSKA: Anoreksja/bulimia a tekst. Przypadek Amélie Nothomb | 117

Ciało auto-b i o-kopii

MACIEJ MICHALSKI: W poszukiwaniu „ja”. Henryk Elzenberg, Stanisław Brzozowski i Karol Ludwik Koniński wobec choroby, bólu i cierpienia | 133

MONIKA ŁADOŃ

„Jasny uśmiech gruźlika”. Wokół *Opowiadania szwajcarskiego* Jarosława Iwaszkiewicza | 148

KATARZYNA SZOPA

„Thinspirations”. Choroba, literatura i kobiecość | 162

Ciało negowane / wypierane

DOROTA ŻYGADŁO-CZOPNIK: Nieznośny ciężar ciała. *K moři* Petry Soukupovej | 177

MARZENA MACIULEWICZ: Choroba jako doświadczenie istnienia. Egzystencjalistyczna proza Vladana Desnicy | 185

Ciało polityczne

MACIEJ PAPROCKI: Choroba jako obcy w metaforze ciała politycznego. Rozwój strategii kooptacji i adaptacji „chorego” elementu społecznego — analiza na podstawie tekstów kultury anglosaskiej XVII i XXI wieku | 197

MATEUSZ ŚWIETLIICKI: Problemy ukraińskiego maskulinizmu. Choroba alkoholowa w *Moscoviadzie* Jurija Andruchowicza | 214

Ciało (anty-)systemu / represji / przemocy

Ирина Титова: «Подполье» как болезненное состояние души | 231

Наталья Казьмерчак: Художественная феноменология боли в произведениях Льва Толстого и Антона Чехова *Смерть Ивана Ильича* — *Палата № 6* | 246

ANNA KATARZYNA PRZYBYSZ: Próba czytania choroby księcia Myszkina w kluczu koncepcji duchowości ciała Alexandra Lowena | 254

PAULINA CHARKO-KLEKOT: Szaleństwo jako jeden z wyznaczników koncepcji człowieka w twórczości Leonida Andriejewa | 266

JUSTYNA TYMIENIECKA-SUCHANEK: Arcybaszew, śmierć i mucha. O *Sali nieuleczalnie chorych* słów kilka | 282

KATARZYNA ARCISZEWSKA: Wampiryzm — choroba — wynaturzenie we współczesnej literaturze rosyjskiej | 290

MAGDALENA SIEKLUCKA: Proces twórczy jako jeden z symptomów PTSD. Studium przypadku — twórczość Marii Arbatowej | 305

ANDRZEJ POLAK: *Dzień oprycznika* Władimira Sorokina, czyli o chorej Rosji, która „wyzdrowiała” | 319

MARTA NIEDZIELA-JANIK: Choroby człowieka współczesnego. Niny Sadur *Wieczna zmarzlina* | 332

Ciało dyskursu

MARIA KARPÍŃSKA: Choroba nowotworowa w dobie ponowoczesności | 345

BEATA WALIGÓRSKA-OLEJNICZAK: Postmodernistyczne patologie w socjokulturowych refleksjach końca XX wieku | 362

Ciało terapii

ANNA GOMÓLA: Chora ludzkość — diagnoza i terapia (propozycja Eckharta Tollego) | 379

Ciało obserwowane

AGNIESZKA NIERACKA: Moje ciało, tożsamość, choroba. Dyskurs męskości w *American Psycho* i *Podziemnym kręgu* | 397

BARBARA KITA: Szpital jako przestrzeń filmowa | 407

Wprowadzenie

Tom zatytułowany *Choroba — ciało — dusza w literaturze i kulturze* jest monografią opracowaną przez literaturoznawców, kulturoznawców i filmoznawców z różnych ośrodków akademickich w Polsce. Stanowi on zbiór tekstów powiązanych wieloaspektowym omówieniem choroby, rozumianej dosłownie i metaforycznie, choroby somatycznej i psychicznej, choroby jednostki i społeczeństwa. Artykuły są, w znacznej większości, rezultatem pracy badawczej i dyskusji seminaryjnej autorów, którzy wygłosili referaty na ogólnopolskiej konferencji naukowej „Językowe / tekstualne / kulturowe praktyki choroby w literaturze”, zorganizowanej w Sosnowcu w dniach 12—13 maja 2012 r. przez Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego. Bezpośrednim bodźcem do powstania tej monografii była koncepcja wypracowana przez panią dr Violetę Mantajewską.

Niniejszy tom nie stanowi jednak typowego pokłosa pokonferencyjnego, gdyż znajdują się w nim teksty odczytane na obradach, ale znacznie zmienione, rozbudowane i pogłębione w stosunku do wygłoszonych referatów, jak i nieodczytane, które napisano później. Wszystkie artykuły zamieszczone w tym tomie, co trzeba wyraźnie tutaj podkreślić, zostały napisane kilka lat temu. Niezależnie od Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego niefortunne wydarzenia losowe i nieprzewidywalne okoliczności, a więc przyczyny pozamerytoryczne nie pozwoliły — niestety — sfinalizować tomu w zakładanym uprzednio terminie.

Mimo to artykuły zebrane w tym tomie należą do jednego z ważniejszych nurtów podejmowanych zagadnień w polskiej humanistyce. W kontekście najnowszych opracowań zamieszczone tu teksty nie prezentują aktualnych badań i opcji metodologicznych, ale zawarta w nich problematyka nadal jest żywotna we współczesnej humanistyce oraz stanowi wartościowy i ciekawy materiał naukowy. Sytuują się one nie tylko w nurcie problematyki literaturoznawczej i medycznej¹, ale także w filozoficznej i politycznej przestrzeni egzystencjalnego, somatycznego oraz psychicznego doświadczania choroby², a co za tym

¹ *Literatura piękna i medycyna*. Red. M. GANCZAR, P. WILCZEK. Kraków 2015.

² *Choroba i śmierć w perspektywie społecznej w XIII—XXI wieku*. Red. D. CHOJECKI, E. WŁODARCZYK. Warszawa 2010; A. STYPUŁA: *Kultura a choroba psychiczna: rola czynników*

idzie — również cierpienia i śmierci, konstruowanego wokół modnego ostatnio pojęcia „ciała”³. Właśnie wokół szeroko rozumianego „ciała” — zgodnie z zaproponowaną strukturą książki — zostały zgrupowane poszczególne artykuły, których autorzy definiują pole badawcze interdyscyplinarnych studiów nad chorobą.

Stefano Redaelli, sięgając do utworu *Fratelli* Carmelo Samonà, interpretuje szaleństwo mówiące swoistym językiem, prowadzące do pozawerbalnej komunikacji, zamieniającej słowo w język ciała. Pisanie jest narzędziem służącym Samonie do zrozumienia i oswojenia choroby psychicznej. Jednak pisanie zawodzi: język przegrywa z obłędem, milknie, kryje się w ciszy, a ta jest traktowana jako hermeneutyczne podejście koncentrujące się na słuchaniu i otwartości na akceptowanie różnic. Barbara Kornacka także na materiale literatury włoskiej (w utworach Simony Vinci) pokazuje uniwersalność problematyki miłości i choroby, zależność choroby od miłości oraz nierozzerwalność tego ambiwalentnego związku z ludzką naturą. Joanna Janusz kontynuuje rozważania o literaturze włoskiej, w której motyw choroby pojawia się wyjątkowo często, stając się zwłaszcza na początku XX wieku metaforą sytuacji współczesnego człowieka w świecie. W *Pamiętniku Albina* Paola Volponiego wykorzystano topos alienacji społecznej chorego bohatera. Pisarz wprowadza „klasyczny” motyw gruźlicy i dwudziestowieczny motyw szaleństwa — służące ukazaniu choroby społeczeństwa doby industrializacji. Aneta Chmiel w artykule o powieści Vincenza Consolo *Nottetempo, casa per casa* koncentruje się na chorych duszach bohaterów, na dysfunkcyjnym dualizmie duszy i ciała, na zaburzeniach psychicznych. Pisarz zwraca tu uwagę na cielesność samej narracji, która powinna odzwierciedlać powiązanie pomiędzy ludzką fizycznością a twórczością — rytm ciała ma się stać rytmem opowiadania. Tak pojmowana somatyczność wymaga zmiany zarówno myślenia o człowieku, jak i rozumienia literatury. Wiesława Kłosek w utworach Itala Sveva analizuje dychotomię zdrowia i choroby na poziomach indywidualnym, społecznym oraz uniwersalnym. W przemyśleniach dotyczących kondycji człowieka włoski pisarz identyfikuje życie z nieuleczalną chorobą. W postępującym procesie cywilizacyjnym jednostka zatracza człowieczeństwo, a jej inteligencja zmienia się w destrukcyjną siłę, którą kieruje przeciwko sobie. Stale obecna w tekstach triesteńskiego pisarza opozycja zdrowie — choroba czyni zeń diagnozę schorzeń jednostki, społeczeństwa i ludzkości swojej epoki. Choroba staje się metaforą stanu kryzysu tożsamości.

kulturowych w postrzeganiu, przebiegu i leczeniu zaburzeń psychicznych. Kraków 2012; *Zdrowie i choroba w ujęciu interdyscyplinarnym*. Red. M. MUSIELAK, K. PRĘTKI. Poznań 2013 i inne.

³ Warto wymienić chociaż kilka prac: J. GRZEŚKOWIAK: *Ciało, seksualność, cierpienie*. Lublin 2013; K. GURCZYŃSKA-SADY: *Człowiek jako słowo i ciało: w poszukiwaniu nowej koncepcji podmiotu*. Kraków 2013; K. OBREMSKI: *Ciało — pleć — kultura*. Toruń 2015; M. ROGOWSKA-STANGRET: *Ciało — poza Innością i Tożsamością: trzy figury ciała w filozofii współczesnej*. Gdańsk 2016.

Małgorzata Rygielska omawia sztukę Moliera *Chory z urojenia* interpretując postaci lekarzy, aptekarza i chorego oraz zwraca uwagę na ścieranie się pozostałości scholastycznej medycyny z najnowszymi odkryciami, dotyczącymi m.in. krążenia krwi, oraz z nowożytnymi koncepcjami filozoficznymi, wśród których prym wiedzie apoteoza rozumu. Osobny problem stanowi tu związek dolegliwości fizycznych z psychicznym nastawieniem chorego i dokonaną przez niego oceną rzeczywistości. Katarzyna Kotowska, odwołując się do utworów współczesnej belgijskiej pisarki Amélie Nothomb, podejmuje problem zaburzeń odżywiania, korelujących niejako proces pisania z fizjologią — proces ten pozostaje w silnej zależności z chorym ciałem.

Maciej Michalski pisze o różnych obliczach choroby i bólu, obecnych w duchowych autobiografiach Henryka Elzenberga, Stanisława Brzozowskiego oraz Karola L. Konińskiego. Poszukiwanie „ja”, próby ukonstytuowania własnej podmiotowości łączą wszystkie te dzieła. Doświadczenie bólu i choroby jest zarówno katalizatorem, jak i punktem odniesienia dla tych autokreacyjnych projektów. Monika Ładoń zajmuje się sposobami kreacji gruźlicy w późnych utworach Jarosława Iwaszkiewicza. Rozważania zogniskowane zostały wokół *Opowiadania szwajcarskiego*, w którym można odnaleźć cechy z poprzedniego ogniw gruźliczego cyklu, a nawet z przedwojennej *Brzeziny* (romantycznej podstawy metafory tuberkulozy) i doszukać się przełamania owej konwencji czy elementów, rozbudowanych przez Iwaszkiewicza w *Kochankach z Marony*. Katarzyna Szopa, odwołując się do koncepcji Julii Kristevej, Elaine Showalter i Rolanda Barthesa, zauważa, że choroba „czai się” u progu każdej narracji, staje się źródłem literatury, co więcej — postrzegana jest jako metafora tekstu, a także jako przyczynek do aktu pisania i czytania. Wykorzystując narzędzia badawcze kluczowych feministek analizujących mity piękności, takich jak Naomi Wolf, Susan Bordo czy Susie Orbach, autorka zastanawia się, jak można interpretować anoreksję i bulimię. Poezja archelingwistyczna, w której splatają się szaleństwo, kobiecość i język, daje nową definicję tożsamości pogrążonej w żywiole mowy.

Dorota Żygadło-Czopnik porusza temat ciała w kulturze współczesnej na przykładzie powieści *K moři* Petry Soukupovej. Narracja pierwszej powieści czeskiej pisarki prowadzona jest niejako przeciw ciału, jego niedoskonałości i przemijalności. Zamknięci w granicach własnego ciała bohaterowie uświadamiają sobie śmiertelność, tymczasowość oraz ograniczoność. Marzena Maciulewicz omawia sposób i znaczenie motywu choroby w egzystencjalistycznej prozie jugosłowiańskiego pisarza Vladana Desnicy na podstawie kilku wybranych jego utworów.

Maciej Paprocki, podążając za konceptem ciała politycznego Archambaulta, pokazuje, w jaki sposób paradygmat ciała politycznego zmagają się w XVII i XXI wieku z doświadczeniem choroby ustroju oraz jak angloamerykański dyskurs polityczny próbował ujednoczyć element społeczny utożsamiany z chorobą,

czyli człowieka wyciszonego lub wykluczonego. Mateusz Świątlicki, analizując problem sowieckiego i postsowieckiego alkoholizmu mężczyzn w powieści *Moscoviada* Jurija Andruchowycza, przedstawia, jak choroba alkoholowa prowadzi do wewnętrznego wygnania, alienacji społecznej i degradacji podstawowych wartości. Dopiero trzeźwość pozwala protagonistę utworu aktywnie działać i zmierzyć się z imperialną traumą, doprowadzając jednocześnie do symbolicznego rozpadu ZSRR.

Irina Titowa rozpatruje sposób funkcjonowania obrazu „podziemia duchowego”, a także wskazuje podobieństwa oraz różnice w psychice i zachowaniu bohaterów literackich trzech utworów: *Notatki z podziemia* Fiodora Dostojewskiego, *Moskwa-Pietuszki* Wieniedikta Jerofiejewa i *Monolog z lisiej jamy* Jerzego Pilcha. W artykule zawarta jest sugestia o wpływie metaforycznego obrazu podziemia, stworzonego przez autora *Zbrodni i kary*, na współczesną literaturę. Natalia Kaźmierczak zajmuje się analizą porównawczą dwóch utworów: *Śmierć Iwana Iljicza* Lwa Tołstoja i *Sala nr 6* Antona Czechowa, z perspektywy fenomenologii artystycznej, rozpatrując doświadczanie bólu jako fenomen określający stan psychofizyczny człowieka, sprzyjający jego rozwojowi duchowemu. Anna Katarzyna Przybysz, opierając się na koncepcji duchowości ciała Alexandra Lowena, próbuje głębiej dotrzeć do istoty choroby głównego bohatera powieści *Idiota* F. Dostojewskiego. Paulina Charko-Klekot przedstawia różnorodne oblicza szaleństwa bohaterów literackich w utworach Leonida Andrejewa, a sam obłąd uznaje za próbę ucieczki przed nieprzychylnym Losem lub przekleństwo i wynik działań otaczającej rzeczywistości. Justyna Tymieniecka-Suchanek, rozpatrując stosunek człowieka do śmierci w obliczu choroby w utworze Michała Arcybaszewa *Sala nieuleczalnie chorych*, analizuje antytezę naturalne (chorzy) — sztuczne (personel szpitala) oraz omawia symbolikę muchy jako mediatora między życiem a śmiercią. Katarzyna Arciszewska prezentuje analizę motywów wampirycznych we współczesnych utworach rosyjskich (np. Siergieja Łukjanienki, Olega Diwowa, Andrieja Bielantina, Siergieja i Mariny Diaczenków), wiążąc owe motywy z chorobą, wynaturzeniem i epidemią. Magdalena Sieklucka zastanawia się, w jakim stopniu pisarz, który doświadczył traumy, przywołuje w twórczości i analizuje przykre doświadczenia z własnego życia. Autorka na podstawie twórczości Marii Arbatowej podejmuje próbę udowodnienia tezy, że literacki proces twórczy może być jednym z przejawów Zespołu Stresu Pourazowego. Andrzej Polak interpretuje powieść *Dzień oprycznika* Władimira Sorokina jako ostrzeżenie przed dokonującymi się w Rosji przemianami, świadczącymi o postępującej chorobie państwa i społeczeństwa. Marta Niedziela-Janik na podstawie analizy utworu Niny Sadur charakteryzuje choroby współczesnego społeczeństwa, koncentrując się na takich problemach, jak bezrobocie, alkoholizm, ubóstwo, bezdomność, dewiacje seksualne.

Maria Karpińska analizuje obraz choroby nowotworowej — będącej jednym z największych zagrożeń współczesnego świata — w kulturze ponowoczesnej.

Autorka omawia najdonioślejsze konsekwencje opisanego obrazu choroby w dobie ponowoczesnej: odpowiedzialność za chorobę, którą w świecie współczesnym zostaje obarczony sam chory (na podstawie teorii Ronalda W. Dworkina i Susan Sontag), powiązania pomiędzy charakterem człowieka a jego schorzeniem oraz wynikającą z nich koncepcję osobowości rakowej, zanik języka, który pozwala rozmawiać o chorobie (tabuizacja choroby). Artykuł analizuje też gest tworzenia narracji w obliczu choroby nowotworowej na podstawie tekstów Susan Sontag i Anatole'a Broyarda jako odmiennych postaw. Beata Waligórska-Olejniczak dokonuje wyselekcjonowania swoistych patologii kulturowych w teoretycznych refleksjach końca XX wieku. Prezentuje obraz jednostki uwikłanej w sieć przemian technologicznych i społecznych, modelujących odbiór i rozumienie nie tylko sztuki, ale i codzienności.

Anna Gomóła w rozważaniach o wyzwoleniu się od cierpienia podąża za myślą Eckharta Tollego — „terapeuty duszy” — uważającego, że przyczyna cierpienia człowieka tkwi w umyśle, który przeszkadza, przez natrętny jazgot, w znalezieniu wewnętrznej ciszy i spokoju. Problemy człowieka powoduje zarówno *ego*, czyli skonstruowane na podstawie warunków życiowych iluzoryczne poczucie siebie, fałszywe ja, jak i *ciało bolesne*, czyli „negatywne pole energetyczne”, będące rodzajem odrębnego, niewidzialnego bytu, „mrocznym cieniem *ego*”. Wyzwolenie od cierpienia jest możliwe poprzez uświadomienie sobie fałszywych konstrukcji *ego* (tym samym uwolnienie się od utożsamiania z nimi) oraz zdystansowanie się od emocjonalnych roszczeń ciała bolesnego.

Agnieszka Nieracka omawia tożsamość cielesną człowieka na podstawie analizy wybranych filmów (*American Psycho* i *Podziemny krąg*), których bohaterami są mężczyźni dotknięci nie tylko kulturowym kryzysem, ale także chorobą — wizerunkom męskich ciał towarzyszy zatem „niepewna” tożsamość. Tożsamość cielesna człowieka przełomu wieków uwikłana jest w szereg paradoksów, dziedziczonych z różnych koncepcji „związku bytowego” między tym, co fizyczne, a tym, co psychiczne. Autorka podkreśla współczesną wyrazistość obrazu ciała w kulturze, swoiste nadwartościowanie ciała w dyskursie męskości we współczesnym kinie. Owo nadwartościowanie ujawnia głęboki kryzys męskości (jako spektaklu) widoczny w przywołanych tu filmach. Barbara Kita interesuje się szpitalem jako przestrzenią filmową, odzwierciedlającą różne formy tożsamości bohaterów oraz możliwości reprezentacji filmowych. Na podstawie kilku filmów przedstawia spostrzeżenia o szpitalu jako instytucji nadzoru, przestrzeni szpitalnej jako ambiwalentnej przestrzeni przejścia, jednocześnie zamknięcia i wyłączenia, swoistej dehumanizacji podmiotu szpitalnego — człowieka. Swoistą inspiracją do wyłonienia się tej refleksji, poza samymi przykładami filmowymi, których akcja (co bardzo znaczące) umieszczona jest w szpitalu psychiatrycznym, są przemyślenia Michela Foucault o naturze panopticonu oraz szaleństwie, a także Zygmunta Baumana o kondycji chorego w ponowoczesnym świecie.

Żywię nadzieję, iż niniejszy tom, mimo że nie wyczerpuje wielości perspektyw, problemów i przedmiotu dociekań, można uznać chociaż w pewnym stopniu za reprezentatywny dla kulturowych studiów nad chorobą.

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Redaktor: Olga Nowak
Projekt okładki: Anna Gawryś
Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel
Korektor: Lidia Szumigala
Łamanie: Grażyna Szewczyk

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-150-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-306-9
(wersja elektroniczna)

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 26,25. Ark. wyd. 30,5. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 30 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław